

РОЛЬ ТИПОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Розуміння права завжди спиралося на загальне світорозуміння, уявлення про закономірності існування природи і суспільства. На даному етапі демократичних перетворень у суспільстві, вкрай важливим є усвідомлення ролі типових регуляторів суспільних відносин в контексті сучасного праворозуміння.

У правовій науці розуміння права як регулятора суспільних відносин є традиційним. Основне призначення права полягає у тому, щоб бути потужним соціально-нормативним регулятором, визначаючи можливу та обов'язкову поведінку індивідів і їх колективних утворень.

Різні аспекти проблеми праворозуміння досліджувалися у численних працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, С. Алексєєва, В. Бабкіна, О. Богініча, С. Комарова, А. Машкова, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, О. Скакун, Ю. Шемшученка тощо.

Метою статті є розкриття ролі та значення типових соціальних регуляторів крізь призму різних підходів до розуміння права.

Термін «праворозуміння» охоплює не тільки саме поняття права і, тим більше, його визначення. Воно включає в себе низку інших загальнотеоретичних категорій та понять, які охоплюють всю систему правових явищ, а також філософських та соціологічних категорій, які відбивають зв'язки права та інших соціальних явищ. Але все ж таки пошуки праворозуміння закономірно стосуються самого поняття права як єдиного специфічного явища та його визначення [10 с. 11].

У науковій літературі виділяють такі основні традиційні теорії праворозуміння, як: природно-правова, юридичного позитивізму, соціологічна [6, с. 233].

Місце права в межах природно-правового напрямку визначається наступним чином: право регулює соціальні відносини. Однак, це не регулювання шляхом встановлення чітких детальних правил поведінки. Це регулювання через певні ідеали, принципи або, як зазначав І. Кант, «певні прообрази певних правил, норм» [8, с. 502].

С. Алексєєв надав наступне визначення природно-правового права, яке і є у нього синонімом поняття «право»: «природне право ... є зумовлені природою та соціально-природним середовищем вимоги та ідеали, які через переломлення, через правосвідомість, її культурні коди, набувають правового вигляду і відповідно до цього виступають як правові вимоги та прообрази ... юридичних норм – норм позитивного права» [2, с. 26].

А. Машков зазначає, що значення права з погляду природно-правового напрямку має два аспекти [9, с. 79]:

– право є підґрунтям для формулювання позитивного права, тобто конкретних правил поведінки соціальних суб'єктів, «безпосередньо виражаючи вимоги та ідеали, які засновані на природних умовах життєдіяльності людей, природне право виступає як певний базисний фундамент позитивного права, його свого роду передоснова» [2, с. 27];

– право забезпечує дотримання вимог «категоричного імперативу» з боку соціальних суб'єктів, оскільки «саме тут, у сфері природного права, ... об'єктивно зумовлені вимоги життя «фільтруються», проходять свого роду «ідеологічну обкатку», отримують високий природно-правовий статус, якість первинності і категоричності, первинний ідеологізований вигляд та силу, яка необхідна для того, щоб потім уже у сфері державно-правового життя набути категоріально-імперативного характеру та включитися як визначальна, базова основа в систему нормативного регулювання даного суспільства» [2, с. 27].

Сутність позитивістського підходу до праворозуміння полягає в розумінні права, як сукупності правових норм, встановлених державою. Засновником такого підходу був І. Бентам, а розвитуку ідея набула в «чистому вченні про право» Г. Кельзена.

Позитивне вчення про право відкинуло природно-правове вчення і поставило своїм завданням вивчення єдиного існуючого права – права позитивного. Це вчення рішуче похитнуло уявлення про позитивне право як таке, що довільно твориться законодавцем, а визнало його як право, вироблене самою історією, минулим і сучасним життям. Не догма і не вищий розум, а конкретні

правила, що виражають потреби та прагнення людей – ось що з того часу визнається єдиним об'єктом вивчення. Вчення про природне право як таке оголошується застарілим, більше того, його відносять до примітивних поглядів [12, с. 226-230].

На відміну від юридичного позитивізму, який досліджує насамперед формальний аспект права, у центрі уваги соціологічного правознавства знаходилося вивчення правової динаміки, тобто умов виникнення та розвитку правових відносин, що передують нормам державного права. Саме право при цьому тлумачилося як широке соціальне явище, зумовлене рядом факторів: економічних, соціальних, політичних, національних, психологічних тощо [11, с. 73-74].

Сфери суспільного життя, на які впливають держава і право постійно змінюються. Однак, на сучасному етапі розвитку суспільства в соціальній регуляції, поряд з регулятивними механізмами держави (владних органів та інститутів), знаходить свій прояв тенденція зростання значення внутрішніх стимулів та мотивів (зростання ролі соціального фактора, ускладнення системи регулятивних норм) та зниження ролі зовнішніх факторів регуляції і організації. Отже, на сучасному етапі розвитку нашого суспільства вдосконалення правової основи державного та суспільного життя є одним із напрямів його демократизації, що означає зростання організуючої ролі права по відношенню до держави.

Розглянуті теорії праворозуміння є найбільш поширеними. Водночас вони певною мірою інтегрують у собі більш дрібні, похідні різновиди теорій праворозуміння, зокрема: теорія юридичного позитивізму включає в себе нормативіську теорію, соціологічна теорія – теорію правового реалізму.

В минулому столітті виник ще один підхід до визначення природи права, який на відміну від попередніх можна назвати похідним, тому що він ґрунтується на поєднанні принципів, які є основою юридичного позитивізму, соціологічного позитивізму, теорії природного права та філософського розуміння права. Йому дали назву інтегрованого розуміння права. В ньому поєднуються норми, відносини та правосвідомість, тобто уявлення про те, якими повинні бути правові відносини [9, с. 19].

На думку Г. Бермана, інтегративна теорія повинна об'єднати усі традиційні школи юриспруденції – політичну школу (позитивізм), етичну школу (теорія природного права) та історичну (історична юриспруденція) та створити інтегровану, єдину юриспруденцію [3, с. 57].

Слід зазначити, що право, як і будь-яке інше явище, створене людиною, пов'язане з її існуванням і розвитком, підлягає аналізу з позиції ціннісного підходу.

Право як масштабний елемент, блок (підсистема) суспільства являє собою нормативно-ціннісний регулятор:

- нормативний, адже право, що складається з нормативно-уніфікованих засобів і механізмів регулювання суспільних відносин, націлене на те, щоб ввести в життя людей засади загальної «нормальності», єдиного упорядкування, загальноприйнятості;

- ціннісний, адже право, вводячи в життя нормативні засади, надає оцінку життєвим явищам і процесам, і тому є основою для того, щоб діяти «по праву» і визнавати ті чи інші вчинки в якості таких, які вчинені «не по праву» [1, с. 313-314].

Цінність права є похідною від більш загальних людських цінностей. Право закріплює і охороняє численні цінності суспільного життя - свободу, справедливість, життя, здоров'я, гідність, матеріальний добробут, працю, сім'ю тощо. Ці цінності не тільки становлять зміст і сутність права, а й служать його метою, цілями окремих правових норм і правових інститутів. Отже, визначити цінність права означає з'ясувати ідею права, його основне цільове призначення, позитивну роль у життєдіяльності соціуму або окремих індивідів.

Сучасні вчені виокремлюють декілька аспектів цінності права: як явище, сенс якого полягає в реалізації ідей права (власна цінність права); як особливий соціальний регулятор суспільних відносин (інструментальна цінність); як здобуток культури людства (історико-культурна цінність) [5, с. 159].

Власна цінність права пов'язана з його сутнісними характеристиками. Право є втіленням ідей свободи, рівності, толерантності, гуманізму і справедливості, які становлять його сутність. Право як явище, протистоїть сваволі і беззаконню, водночас забезпечує простір для впорядкованої соціальної свободи і активності. Отже, право і ідеал (ідея права) – ці цінність упорядкованої соціальної свободи, справедливості, консенсусу.

Право є засобом забезпечення (гарантування) свободи і засобом її обмеження. З одного боку, саме в праві свобода одержує свій найбільш концентрований вираз, у ньому вона реально матеріалізується, об'єктивується, існує в конкретних правових формах, принципах, інститутах. З іншого боку, в праві закріплюється не абсолютна свобода суб'єктів права, а тільки її певна міра,

яка об'єктивно зумовлена і визначається з урахуванням системи відповідних концептуальних засад. Право виступає загальним масштабом і рівною мірою здійснення свободи в суспільному житті людей. Право не усуває усі відмінності між різними індивідами, зумовлені їх здібностями і конкретними життєвими обставинами, а тільки формалізує та впорядковує ці відмінності за єдиною підставою, закріплюючи рівні можливості набуття тих або інших благ і забезпечуючи їх однаковою для всіх юридичною процедурою реалізації. Цінність права як явища, сутністю якого є справедливість, полягає в тому, що воно виступає і засобом, і результатом пошуку розумного балансу, рівноваги, пропорційності між «особистою свободою і загальним благом», проступком і покаранням, витратами (втратами) і придбанням тощо [4, с. 135].

Інструментальна цінність права зумовлюється передусім його особливими зовнішніми формальними властивостями: нормативністю, системністю, формальною визначеністю, загальнообов'язковістю та ін. [5, с. 208].

Історико-культурна цінність права полягає в тому, що воно належить до фундаментальних цінностей світової культури, вироблених людством у перебігу його розвитку. В такому значенні право розглядається як атрибут цивілізації, як втілення гуманістичних прагнень людства, як результат боротьби за свободу і справедливість.

Соціальна цінність права полягає у здатності права слугувати метою та засобом втілення соціально-справедливих, прогресивних потреб та інтересів громадян, суспільства в цілому, а також виступає силою, яка протистоїть сваволі [7, с. 99].

Зрозуміло, що на сьогодні існують різні підходи до права, але їх об'єднує визнання цінності права в житті суспільства та людини.

Необхідною умовою існування і гармонійного розвитку кожного суспільства, справедливого задоволення інтересів всіх його членів є встановлення і підтримування у відносинах між ними певного порядку. Сутність будь-якого соціального регулювання (правового, морального, заснованого на звичаях, релігійного, естетичного тощо) так чи інакше полягає в цілеспрямованому визначенні на нормативному та індивідуальному рівнях певних форм і меж дозволеної та необхідної поведінки соціальних суб'єктів у певних життєвих ситуаціях, а також у стимулюванні фактичного додержання ними правових настанов.

Суспільні відносини регулюються за допомогою соціальних регуляторів. В регулятивній системі як правило виділяють нормативні і ненормативні (нетипові) регулятори. До нормативних відносять регулятори засобами певних норм (еталонів поведінки), що встановлюють чіткі рамки поведінки учасників суспільних відносин. Систему нормативних регуляторів складають правові, моральні, корпоративні, політичні, звичаєві, традиційні норми тощо. Всі нормативні регулятори взаємодіють між собою, а також з так званими ненормативними або нетиповими соціальними регуляторами. Серед яких особливе значення належить правовим презумпціям, правовим аксіомам та правовим фікціям.

Правові презумпції – є різновидом загальних презумпцій, відтворюють не тільки стан розвитку правової системи в цілому, але й мають необхідний прогностичний характер.

Окремим вектором в регулюванні суспільних відносин можна вважати правові аксіоми – судження, що не підлягають доведенню.

Таке ж значення для вдосконалення регулювання суспільних відносин мають правові фікції, які можна вважати атрибутикою справедливості.

Підсумовуючи зазначимо, що життя сучасного суспільства досить різноманітне, у ньому постійно виникають найрізноманітніші життєві ситуації, а учасники цих відносин мають різні цілі та інтереси. Отже, цілком природно, що протягом тривалого історичного розвитку людського суспільства в ньому сформувалася певна система нормативних та ненормативних регуляторів, система різних правил поведінки.

Список літератури:

1. *Алексеев С. С.* Право: азбука – терия – философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
2. *Алексеев С. С.* Философия права. История и современность. Проблемы. Тенденции / С. С. Алексеев. – М.: НОРМА, 1999. – 329 с.
3. *Берман Г. Д.* Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман; [пер. с англ. Н. Р. Никоновой при участии Н. Н. Деева]. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 592 с.
4. *Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): [навчальний посібник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. - К.: Юрінком Інтер, 2008. – 4000*

с.

5. *Загальна* теорія держави і права: [підручник] / [за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

6. *Заєць А. П.* Праворозуміння // Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / А. П. Заєць / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 200. – С. 225-263.

7. *Іванов А. А.* Теория государства и права / А. А. Иванов / [под ред. В. П. Малахова]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – 351 с.

8. *Кант И.* Сочинения: В 6-ти т. / И. Кант. – М.: Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.

9. *Машков А. Д.* Право у його вузькому і широкому розумінні / А. Д. Машков // Дія права: інтегративний аспект: [монографія] / [кол. авторів; відп. ред. Н. М. Оніщенко]. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2010. – С. 64-92.

10. *Мицкевич А. В.* Общее «нормативное» понятие права и его место в марксистском правопонимании / А. В. Мицкевич // Советское государство и право. – 1988. – № 6. – С. 11-19.

11. *Поляков А. В.* Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: [курс лекций] / А. В. Поляков. – СПб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 864 с.

12. *Теорія* держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

Гольцова О. Є. Роль типових регуляторів суспільних відносин в контексті сучасного праворозуміння

У статті автор розкриває роль та значення типових соціальних регуляторів крізь призму різних підходів до розуміння права.

Ключові слова: праворозуміння, типові соціальні регулятори, суспільні відносини.

Гольцова О. Е. Роль нормативных регуляторов общественных отношений в контексте современного правопонимания

В статье автор раскрывает роль и значение типичных социальных регуляторов сквозь призму разных подходов к пониманию права.

Ключевые слова: правопонимание, типичные социальные регуляторы, общественные отношения.

Goltsova O. A role of normative regulators of public relations in the context of modern legal understanding

In the article an author exposes a role and value of typical social regulators through the prism of the different going near legal understanding.

Key words: legal understanding, typical social regulators, public relations.